

А.М.Колот, д-р екон. наук

Київський національний економічний університет

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ БОЛОНСЬКОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Інтеграція у світову систему освітньої діяльності системи національної вищої економічної освіти за збереження і розвитку її досягнень і традицій – одне з пріоритетних завдань кожного вищого навчального закладу, який готує фахівців економічного профілю. У статті розглядаються прикладні аспекти імплементації вимог Болонської декларації в освітню діяльність вищих навчальних закладів, які готують економістів.

У всіх сферах суспільного життя під впливом процесів, які прийнято визначати терміном "глобалізація", відбуваються суттєві зміни. Не є винятком і освітня діяльність, у якій унаслідок глобалізації розгортаються неоднозначні процеси: зближення різних шкіл, уніфікація організації навчального процесу, формування єдиного освітнього простору. Водночас зберігаються національні традиції, примножуються надбання національних шкіл, які формувалися упродовж десятиліть. І все ж домінує тенденція зближення національних шкіл, що є наслідком згаданих вище процесів глобалізації, формування єдиного соціально-економічного метaproctopу, значного за масштабами та інтенсивністю обміну студентами і викладачами.

Слід зауважити, що спроби надати вищій школі загальноєвропейського характеру фактично розпочалися ще у 50-і роки минулого століття з підписання Римської угоди. У подальшому ці ідеї знаходили свій розвиток у рішеннях цілої низки конференцій міністрів освіти європейських країн, і зокрема, конференції у Сорбоні (1998), коли міністри освіти Франції, Німеччини, Великобританії та Італії підписали Сорбонську декларацію, яка починається словами: "Останнім часом європейський процес набув надзвичайно великого розвитку. Та якими б суттєвими не були ці здобутки, вони не повинні затінити той факт, що Європа – це не лише зона євро, банків та економічних інститутів: вона також має бути Європою знань".

Розвитком ідей, сформульованих у Сорбонській декларації, стала Болонська конвенція, підписана 1999 року 29 європейськими країнами. Ця подія стала основою для розвитку Болонського процесу.

Однією з головних причин, що зумовили даний процес, є докорінні перетворення в економічних системах усіх розвинених країн. Можна стверджувати, що нині відбувається надзвичайна за масштабами революція в економічній сфері. Це видно на прикладі швидкого удосконалення виробництва на основі новітніх інформаційних технологій, скорочення циклів виробництва товарів і послуг та термінів їх життя.

Друга причина пов'язана з тим, що нині конкуренція все більше переноситься в наукову сферу. Сьогодні виграє той, хто здатний швидше розробити і впровадити у виробництво новий товар. Враховуючи те, що наука та творчість починають відігравати провідну роль у розвитку економіки, організації та фірми прагнуть набирати собі не просто високоосвічені кадри, а молодь до 30 років, яка здатна до нестандартного творчого мислення.

Третьою причиною виступає внутрішня зацикленість системи освіти, інакше кажучи, внутрішньовузівські орієнтири підготовки фахівців безвідносно до вимог роботодавців та ринків праці. Практика засвідчила, що система освіти, не пов'язана з виробництвом, не здатна готувати спеціалістів для практичної роботи.

Є й інша група причин, зумовлених ситуацією, що склалася в Європі. Сполучені Штати Америки значно випереджають європейські країни за цілою низкою показників, які належать до системи освіти. Перший, найважливіший показник – це частка вже підготовлених фахівців, що мають вищу освіту. В Європі цей показник удвічі нижчий, ніж у Сполучених Штатах, що відповідно зумовлює й нижчий загальний потенціал європейських країн.

Другий показник, що засвідчує рівень освіти, – це кількість іноземних громадян, що навчаються в країні. У США кількість іноземних студентів перевищує 500 тис. осіб. Ця цифра значно вища, ніж у європейських університетах.

Третій показник – це розвиток науки й інтенсивність народження наукового потенціалу. Сполучені Штати Америки на фінансування наукових досліджень щороку виділяють понад 3% від валового національного доходу. Країни Європи вкладають у науку в середньому 1,9%.

І, нарешті, четверта за порядком, але чи не найперша за значущістю причина, що зумовила необхідність проведення реформ у сфері освіти європейськими країнами – це прагнення об'єднати свої розрізнені потенціали в єдиний економічний механізм. Адже після створення Європейського Союзу, формулювання загальноєвропейських правових норм (так званого "європейського права"), введення єдиної грошової одиниці (євро) Європа мала б бути єдиною. Проте реально цього не відбулося. Виникли проблеми з різними рівнями підготовки фахівців та трудовими законодавствами європейських країн, відмінністю дипломів про вищу освіту, що стало на перешкоді переміщенню населення в межах Європи з метою одержання роботи.

Отже, постало питання про те, що якщо країни Європейського співтовариства не зможуть інтегруватися остаточно, то роздрібнена і розрізнена економіка Європи не зможе бути економічно ефективною, а, відповідно, через певний проміжок часу єдина Європа в цілому втратить здатність протистояти зростаючому конкурентному натиску інших розвинених країн, і в першу чергу США та Японії.

Керівники європейських держав добре розуміють, що ліквідувати цей бар'єр можливо лише в результаті поетапних дій. На першому етапі необхідно зблизити рівні освіти в різних державах, створити загальноєвропейську систему освіти з порівняльними національними переліками напрямів підготовки, близькими термінами навчання та високою якістю підготовки фахівців. А на другому – скоригувати національні законодавства про працю так, щоб випускник будь-якого університету Європи зміг одержати роботу в будь-якій країні Європи.

Цілі Болонського процесу полягають у такому.

1. Підвищення якості освітніх послуг та набуття європейською освітою незаперечних конкурентних переваг.

2. Розширення доступу до європейської освіти.

3. Формування єдиного ринку праці вищої кваліфікації в Європі.

4. Розширення мобільності студентів та викладачів.

5. Прийняття порівняльної системи ступенів вищої освіти з видачею зрозумілих в усіх країнах Європи додатків до дипломів.

Основний зміст Болонської декларації полягає в тому, що країни-учасниці зобов'язалися упродовж 10 років (до 2010 року) привести свої освітні системи у відповідність до єдиного стандарту.

Положення, що розглядаються і мають виконуватися в рамках Болонського процесу, зводяться до шести основних позицій.

1. *Уведення двох циклів навчання.* Перший цикл для одержання ступеня бакалавра з тривалістю навчання 3–4 роки. Другий цикл для одержання ступеня магістра (1–2 роки навчання після бакалаврату) або для одержання ступеня доктора.

2. *Уведення кредитної системи.* Пропонується ввести в усіх національних системах освіти єдину систему обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. Систему пропонується зробити накопичувальною, здатною працювати в рамках концепції "навчання протягом усього життя".

3. *Контроль якості освіти.* Оцінка якості освіти буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях та навичках, які набули випускники. Також будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти. Оцінку будуть давати акредитаційні агентства, незалежні від національних урядів та міжнародних організацій.

4. *Розширення мобільності.* Передбачається на основі виконання попередніх пунктів розвиток мобільності студентів та викладацького складу, а також зміни національних законодавчих актів у галузі працевлаштування іноземців.

5. П'ята складова Болонської декларації – це *забезпечення працевлаштування випускників*. Проголошується орієнтація ВНЗ на кінцевий результат: знання випускників мають застосовуватися й використовуватися в усій Європі. Усі академічні ступені та інші кваліфікації повинні реалізовуватися на європейському ринку праці. Професійне визнання кваліфікації має бути полегшене.

6. Шоста складова – це *забезпечення привабливості європейської системи освіти*. Одним із завдань, що має бути вирішене у ході Болонського процесу, є залучення в Європу великої кількості студентів з інших регіонів світу. Вважається, що реалізовані нововведення підвищать інтерес до вищої освіти у цілому світі.

Бажання України приєднатися до Болонського процесу, тобто до загальноєвропейського освітнього простору, – це не данина євромоді, а наша нагальна внутрішня потреба, що обумовлена запитами ринку праці та загальносвітовими тенденціями розвитку освітньої діяльності. За цілою низкою формальних і неформальних ознак наша вища освіта має серйозні підстави для прийняття в Болонську співдружність. Справді, маємо величезний досвід підготовки фахівців, розгалужену матеріально-технічну базу, величезний інтелектуальний потенціал професорсько-викладацького складу, значними є досягнення у методичному забезпеченні навчального процесу.

Слід підкреслити, що курс на загальноєвропейський рівень розвитку був взятий нашою державою ще на початку 1990 років, коли система вищої освіти України започаткувала низку прогресивних реформ, результатом яких стало вдосконалення нормативно-правового та методичного забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою – перехід до гуманістично-інноваційної парадигми освіти, впровадження нових освітніх стандартів, введення рівневої системи підготовки фахівців, оновлення змістової частини навчальних програм, введення системи контролю якості через ліцензування і акредитацію, виборність ректорів, демократизацію через розширення прав органів самоврядування, у тому числі студентського тощо. Закони України "Про освіту" та "Про вищу освіту" пройшли експертизу в Раді Європи і отримали схвальні висновки.

Враховуючи щойно зазначене, можна стверджувати, що українська вища освіта в цілому і економічна зокрема має всі підстави для підготовки до прийняття в Болонську співдружність. Водночас було б помилковим стверджувати, що ми де-факто вже повністю "доросли" до європейських стандартів в освіті і приєднання, про яке йде мова, – це справа суто формального характеру. Переконали, що за цілої низки напрямів ми ще не вписуємося у Бо-

лонський процес, а за окремими – навіть здаємо ті позиції, які мали до початку перебудовних процесів (наприклад, у науковій роботі).

Маємо виходити з того, що освітня діяльність відповідно до вимог Болонської декларації – це не тільки і не стільки рівні, модулі, експерименти, кредити, рейтинги. Це, перш за все, нова філософія освітньої діяльності, це нові принципи організації навчального процесу, це новий тип відносин між викладачем і студентом, це нові "технології" опанування знань, це унеможливлення репродуктивних методів навчання, це прозорість навчального процесу і ще багато іншого.

Першою передумовою щодо входження до загальноєвропейського освітнього простору на принципах, що передбачені Болонською декларацією, мають стати заходи щодо вдосконалення ступеневої підготовки фахівців.

В Україні структура ступеневої підготовки фахівців з вищою освітою не повністю відповідає уніфікованим умовам структури, що діють у європейському співтоваристві. При цьому акцентуємо на тому, що Болонська декларація не передбачає освітньо-кваліфікаційного рівня "спеціаліст", а "бакалавр" за європейськими взірцями – це фахівець з повною вищою освітою. Є й інші невідповідності.

Тому доцільно:

- переглянути перелік економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах на основі вивчення тенденцій розвитку потреб національного та світового ринків праці та досвіду країн, які приєдналися до Болонського процесу;
- ступеневу систему підготовки фахівців пропонується здійснювати на двох рівнях:

– бакалавр (4 роки) – освітньо-кваліфікаційний рівень з повною вищою освітою;

– магістри двох типів: прикладний магістр (1 рік) за відповідною спеціальністю бакалавра; магістр наук (2 роки) після відповідного бакалавра;

- переглянути та удосконалити освітньо-професійну програму підготовки бакалаврів і магістрів напряму 0501 – "Економіка і підприємництво" з метою укрупнення дисциплін (не більше шести на семестр);

- упровадити систему організації навчального процесу з урахуванням положень Європейської системи заїкових кредитів (ECTS).

Однією з шести опор, на яких розбудовується Болонський процес, є запровадження загальноєвропейської системи визначення трудомісткості навчальної діяльності. Введення такої системи є нагальною потребою з огляду на мобільність студентів, необхідність перезарахування результатів навчальної діяльності.

Дотепер у різних країнах Європи застосовувалися свої, національні системи визначення трудомісткості роботи з опанування навчального плану. В деяких випадках це були академічні години, в інших – астрономічні. Для одних країн це було 54 години, для других – 25, третіх – 36 годин і т. д.

Унормувати цей процес має запровадження ECTS. Остання передбачає введення системи обліку навчального навантаження, зрозумілого для всіх європейських країн. Кредити ECTS відображають загальне навантаження студента під час вивчення певного курсу або якоїсь його частини (блоку). Вони також визначають, яка частина загального річного навчального навантаження припадає на даний курс (або блок курсу) в навчальному закладі, що визначає кредити.

При використанні ECTS навчальний рік еквівалентний 60 кредитам. Якщо дисципліна має, наприклад, 12 кредитів, то це означає, що студент повинен присвятити її вивченню п'яту частину річного ресурсу часу (60 кредитів). Кредити враховують усі види навчальної роботи (лекції, семінари, лабораторні заняття, заїки, екзамени, практика тощо) і забезпечують уніфікований підхід до визначення трудомісткості освітньої діяльності студента. З часом у країнах Болонської конвенції планується введення єдиного загальноєвропейського

стандарту – додатку до диплома студента, в якому записи будуть робитися в залікових одиницях ECTS, що матимуть однакову "ціну" по всій Європі.

Використання кредитів ECTS можливе у двох варіантах. Перший варіант – це формальне введення залікових кредитів без будь-яких змін у системі організації навчання. На цьому рівні достатньо перевести існуюче навчальне навантаження в залікові кредити системи ECTS і відбити його в документах (додатку до диплома, академічних довідках тощо). При такому застосуванні ECTS трудомісткість може враховуватися як у годинах, так і в залікових кредитах ECTS.

Другий варіант використання ECTS, назовемо його інноваційним, принципово відрізняється від першого. Якщо в першому основою організаційної побудови навчального процесу є години, то на другому рівні – кредити. І така проста зміна одиниць має привести до серйозних перетворень у всій системі організації процесу підготовки фахівців. Адже зміниться система обліку діяльності викладачів і студентів, порядок розрахунків заробітної плати, вартості навчання і низки інших важливих процедур. У результаті цього у ВНЗ з'являться нові можливості. Так, наприклад, використовуючи систему залікових одиниць, можна вводити асинхронну структуру організації навчального процесу, гнучкої і мобільної системи навчання. Кількість кредитів, що нараховуються за опанування дисципліни, чітко фіксована і не залежить від якості підготовки студента. Проте кредити нараховуються студентом лише за успішну роботу.

Складовою системи ECTS є не тільки кредити, а й уніфікована шкала оцінювання знань студентів.

При цьому використовується сім різновидів (шкал) оцінок:

Оцінка ECTS	Значення оцінки
A	Відмінно – блискача робота з незначними помилками
B	Дуже добре – вище середнього стандарту, але з деякими поширеними помилками
C	Добре – загалом добра робота, але з помітними помилками
D	Задовільно – пристойно, але із значними помилками
E	Достатньо – задовольняє мінімальним вимогам
FX	Не прийнято – необхідно доопрацювати
F	Не прийнято – необхідно переробити

Що маємо зробити вже на першому етапі впровадження ECTS?

1. У навчальному плані поряд з кількістю годин (відповідно до діючого в країні порядку) проставити кількість кредитів відповідно до вимог ECTS.

2. Розробити шкалу переведення своїх оцінок – на оцінки ECTS.

Розглядаючи основні завдання підвищення рівня економічної освіти, варто окремо зупинитися і на цілій низці інших проблем, які потребують свого розв'язання найближчим часом.

Чи не найсуттєвішим "вузьким місцем" у вищій економічній освіті залишається наукова робота і, передусім, наукова діяльність викладачів. Для європейської вищої школи, яка формувалася впродовж кількох століть, завжди аксіомою було таке положення: викладач має йти в аудиторію з власним науковим доробком, його лекція – це результат завершених чи виконуваних науково-дослідних робіт.

Нині в західному університеті середнього рівня важко знайти професора, який читає основні курси і не є активним дослідником, не друкується в провідних журналах світу. Якщо ж застосуємо до деяких наших керівників курсів західні мірки стосовно участі в наукових дослідженнях, то прийдемо до невітш-

ного висновку: чималу частку дисциплін у наших вищих навчальних закладах викладають скоріше викладачі-методисти, а не активні науковці-дослідники.

Занепад науково-дослідної роботи, який відбувся з відомих причин, серйозно ускладнює процес європейських стандартів в освіті. Перекоаний, що якщо й треба проводити експеримент чи експерименти щодо входження до єдиного європейського простору, то їх треба було б розпочинати з експерименту по пошуку традиційних та нетрадиційних джерел фінансування науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах. Не можемо, не маємо права забувати, що сьогоднішні недоліки у науковій роботі викладача – це його завтрашні провали у педагогічній діяльності.

Очевидно, настав час, коли мірою розв'язання нагальних проблем матеріального заохочення викладачів маємо дедалі більше коштів спрямовувати на наукові розробки з власних рахунків вищих навчальних закладів. Ці самі кошти повернуться працюючим, творчим викладачам, які науково збагатяться і збагатять навчальний процес, водночас покращать свій добробут.

Тим більше, що одним із головних принципів створення Зони європейської вищої освіти, як це було зазначено на конференції Європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій у м. Саламанка (29–30 березня 2001 року), є *вища освіта, ґрунтована на наукових дослідженнях*. У документах конференції зазначається: "Оскільки наукові дослідження є рушійною силою вищої освіти, то й створення Зони європейської вищої освіти має відбуватися одночасно й паралельно зі створенням Зони європейських наукових досліджень".

На останній конференції міністрів освіти, що відбулася в Берліні у вересні минулого року, було ще раз наголошено, що для створення загальноєвропейського освітнього простору необхідно зосередити зусилля на "забезпеченні більш тісних зв'язків між вищою освітою і дослідницькими системами в кожній із країн-учасниць. Загальноєвропейський простір вищої освіти ... матиме велику користь від спільної діяльності з європейським дослідницьким простором, зміцнюючи в такий спосіб фундамент для Європи Знань". Учасники конференції звернулися до ВНЗ із проханням щодо "посилення ролі та вагомості досліджень задля технологічної, соціальної і культурної еволюції і потреб суспільства".

Перекоаний, що входження до єдиного європейського простору, досягнення конкурентоспроможності неможливі без комплексних заходів щодо упорядкування робочих навчальних планів, включаючи як змістову їх складову, так і структуру навчальної роботи. Не можна не зазначити, що саме у цій царині маємо чимало невідповідностей між нашою практикою освітньої діяльності та західноєвропейською (і не тільки, оскільки така сама практика має місце в Канаді, США, інших розвинених країнах), які пов'язані саме з кількістю навчальних дисциплін, обсягами навчального часу і його розподілом.

Маємо констатувати, що вища економічна освіта все ще не може позбутися одного з суттєвих недоліків, який складався роками, – хибної тенденції до дроблення курсів, формування навчального плану з урахуванням інтересів конкретного викладача кафедри, а не студентів. Склалося так, що сьогодні чимало дисциплін навчальних планів підготовки фахівців напряму "Економіка і підприємництво" можна розглядати лише як розділи повноцінної навчальної дисципліни. За нашою оцінкою, близько третини дисциплін навчальних планів підготовки економістів мають загальний обсяг 1,0–1,5 кредитів, а близько 50% дисциплін – не більше двох.

Може виникнути і виникає запитання: "А що поганого у тому, що ми маємо велику кількість дисциплін? Може, це слід трактувати як наш позитив чи здобуток?!"

За нашою оцінкою, надмірна кількість дисциплін, а по суті – це міні-дисципліни, явище, що має переважно негативні наслідки.

1. Кожна дисципліна повинна мати чітко визначений предмет, логіку викладання матеріалу. Це має бути матеріал системного характеру, має бути система знань. Такої системи знань не може бути в міні-дисциплінах.

2. Міні-курс передбачає відповідну кількість годин, у межах яких неможливо запровадити тренінгові технології, організувати виконання комплексних завдань.

3. Велика кількість міні-дисциплін – це неминуче дублювання у викладенні матеріалу, це масові ситуації, коли той самий категоріальний апарат розглядається у 3–4 дисциплінах, до того ж у різній інтерпретації.

4. Завелика кількість дисциплін і, перш за все, нагромадження тих, які слід розглядати як розділи повноцінного курсу призводить до перевантаження студентів і викладачів.

У цьому контексті хочу послатися на виступ Міністра освіти і науки України В.Кременя на підсумковій колегії (27 лютого 2004 року, Одеса), у якому він зазначав: "Майже в третини перевірених ВНЗ ... тижневе аудиторне навантаження студента становить 34–36 годин. А в деяких воно нерідко перевищує навіть 36 годин. Складається враження, що керівники таких вищих навчальних закладів просто не усвідомлюють, що велика кількість навчальних дисциплін, аудиторних занять – це не лише позбавлення можливості студента бути підготовленим до самостійності в його подальшій професійній діяльності. Це обтяжує і викладача, який втрачає можливість займатися науковою діяльністю, професійно зростати. Молоді асистенти, – наголошував Міністр, – страждають насамперед. Це, зрештою, своєрідна "гонка годин", що змушує всілякими способами встановлювати додаткові ставки, всупереч нормативам".

І, нарешті, останній (але не останній взагалі) доказ шкідливості надмірної кількості дисциплін. За існуючої кількості дисциплін та кредитів на їх вивчення ми не будемо зрозумілими в Європі, страждатимуть наші студенти, яким не перезараховуватимуть ті чи ті дисципліни через їх низьку трудомісткість.

Нагадаю, як виглядає навчальний план класичного європейського взірця. Студенти вивчають у рік, як правило, 10 дисциплін (по п'ять за семестр). Аудиторне навантаження на дисципліну – три години, отже, тижневе навантаження складає, як правило, 15 годин. Навчальні плани в окремі навчальні роки, за нашими даними, містять максимум шість дисциплін на семестр (на рік 12), отже максимальне тижневе аудиторне навантаження складає 18 годин.

Кількість кредитів, тобто трудомісткість навчальної діяльності в Європі за системою ECTS, складає 60. Один кредит за європейськими мірками – це приблизно 34 академічні години. За умови, що студент вивчає у європейських ВНЗ максимум шість дисциплін за семестр, кількість кредитів у розрахунку на одну дисципліну за нашою, вітчизняною методологією (1 кредит – 54 години) буде складати 3,8. А тепер запитасмо себе, чи багато дисциплін наших навчальних планів мають кількість кредитів у діапазоні 3,5–4?

Ще один напрям навчальної діяльності, який потребує підвищеної уваги в процесі підготовки до входження у єдиний європейський освітній простір, – це удосконалення структури робочого часу як викладача, так і студента та наповнення якісно новим змістом різних видів педагогічного навантаження.

За останні роки у більшості ВНЗ України, які готують економістів, сталися позитивні зміни стосовно зменшення частки аудиторних занять. Водночас зросли обсяги індивідуальної та самостійної роботи студентів. Але маємо визнати, принаймні я і мої колеги з КНЕУ це визнаємо, що зменшення аудиторних занять далеко не завжди супроводжувалось і супроводжується якісним наповненням змісту самостійної роботи та контролю її результатів.

За нашими спостереженнями та оцінками, студенти європейських ВНЗ порівняно з нашими студентами значно плідніше працюють самостійно, вони мають складні індивідуальні завдання, які повинні виконати у процесі самостійного опрацювання навчального матеріалу. Це і підготовка рефератів, есе, доповідей, реферативних матеріалів з публікацій з тих чи тих проблем, це й виконання робіт розрахункового характеру тощо. Роботи, що їх має виконати студент самостійно, підлягають перевірці професором чи доцентом і захисту під час індивідуальних консультацій викладача зі студентом. Отже, самостійна робота має конкретний результат, вона підлягає перевірці, захисту й оцінюванню. З огляду на досвід зарубіжних ВНЗ маємо переглянути існуючу в наших закладах практику організації самостійної роботи, наповнити реальним змістом індивідуальну роботу викладача зі студентом.

Розпочинати ж маємо з розробки розгорнутих робочих навчальних програм дисциплін, де повинна бути "виписана" як уся технологія індивідуальної та самостійної роботи студентів, так і інші складові співпраці викладача і студента з окремо взятої дисципліни.

Важливою складовою навчальної діяльності була і залишається система оцінювання, діагностика знань студентів. Незалежно від входження до Болонського процесу ця проблематика для наших ВНЗ є актуальною, особливо з огляду на приєднання до вимог європейської спільноти.

У ході підготовки до приєднання до Болонського процесу всім нам належить вирішити триєдине завдання стосовно оцінювання.

1. Опрацювати найдоцільніші підходи до діагностики знань студентів з урахуванням накопиченого досвіду у вищій школі України.
2. Опанувати систему оцінювання знань за шкалою ECTS, тобто шкалою системи Європейських залікових кредитів.
3. Відпрацювати "технологію" взаємопереведення оцінок, що прийняті у вітчизняній практиці, до оцінок ECTS.

Друге і третє завдання носять "технологічний" характер, особливих складнощів щодо врахування вимог ECTS тут немає. Але було і залишається актуальним перше, головне завдання – як досягти найоб'єктивнішого оцінювання, як зробити, щоб оцінювання виконувало притаманні йому функції і, перш за все, – контролюючу і мотивуючу. За виконання контролюючої функції має забезпечуватися об'єктивність оцінки, діагностика реального рівня навчальної роботи. Реалізація мотивуючої функції означає, що система оцінювання має спонукати студентів до плідної, систематичної роботи та досягнення на цій основі більш якісного рівня знань.

Удосконалюючи систему оцінювання знань, маємо зважити на зарубіжний досвід у цій сфері і передусім країн, які приєдналися до Болонського процесу, узагальнення якого дає підстави для виокремлення таких тенденцій.

1. Вищі навчальні заклади дедалі більше увагу приділяють запровадженню комплексних систем оцінювання знань. Ці системи спрямовуються на диференціацію рівня знань студентів, мають реагувати навіть на незначні коливання щодо глибини засвоєння матеріалу кожним студентом; забезпечувати методично рівний підхід до оцінки якості навчання студентів і як результат – забезпечувати об'єктивність діагностики знань, соціальну справедливість щодо основного суб'єкта освітньої діяльності – студента.

Для цих систем характерним є використання різноманітних шкал та критеріїв, за допомогою яких здійснюється діагностика всіх видів навчальної діяльності; застосування прозорих, заздалегідь відомих методів оцінювання; постійне інформування студентів про результати навчальної діяльності.

Ще раз підкреслюю – на зміну формальним, спрощеним методам діагностики знань приходять комплексні системи, які одночасно забезпечують

і об'єктивність оцінювання знань студентів і мотивацію їх плідної роботи впродовж усього періоду навчання.

2. Другої тенденцією слід назвати таку.

Поширюється усвідомлення того, що важливою, провідною складовою навчального процесу має бути самостійна робота студента, яку контролюватимуть, перевірятимуть й оцінюватимуть. Це означає, що в системі загальної діагностики знань важливого значення набуває поточна робота і поточне оцінювання.

Принципово важливим є повсюдне усвідомлення такого: поточна робота і поточне оцінювання – це не намагання "прив'язати" студента до аудиторії та викладача, це не засіб, що лише змушує ходити на лекції чи семінарські заняття. Логіка тут інша: є програмний матеріал, який студент має опанувати. Цей матеріал розділяється на дві складові: одна – це програмний матеріал, який викладається студенту у формі лекцій, і друга – це матеріал, який підлягає самостійному опануванню, зміст його не обов'язково пов'язаний з лекційним матеріалом.

Принципово важливою є й така посилка: цілі блоки програмного матеріалу можуть бути перевірені й оцінені лише під час поточного контролю – це вміння робити презентації, це навички виконання самостійних робіт у формі есе, рефератів, доповідей з конкретних проблем тощо.

Ще раз підкреслимо: якщо є необхідність поділу матеріалу, якщо є різні форми подачі та засвоєння матеріалу, якщо є навчальний матеріал, *який можна перевірити та оцінити лише впродовж семестру*, то має бути поточне оцінювання, і його слід розглядати як важливу складову загальної діагностики знань.

3. Наступною загальносвітовою тенденцією є проведення іспитів переважно у письмовій формі. Часто іспит у усній формі сприймається як порушення прав людини, як форма контролю, за якою з суб'єктивних причин студент не може самореалізуватися, захистити своє право на об'єктивність в оцінюванні знань.

Не можна обійти й такого питання, як використання так званих "шпаргалок". За кордоном (звичайно у дальньому зарубіжжі) таке явище практично відсутнє. Це пов'язано як з менталітетом, психологією студентів зарубіжних країн, так і надзвичайно жорсткими санкціями стосовно тих, хто користується шпаргалкою. У зарубіжній практиці нормальним вважається явище, коли під час іспиту студент піднімає руку і заявляє, що його сусід користується шпаргалкою. Зазначу, що це, як правило, не викликає негативної реакції з боку однокурсників.

Щодо заліків, то в багатьох країнах їх просто не існує, що змушує принаймні задуматися: чому це так? Чи не практикуємо ми проведення заліків лише за давньої звички?

4. Четвертою загальносвітовою тенденцією я б назвав таку: прозорість навчального процесу, повну інформованість студентів про зміст навчальних планів та навчальних програм; розширення вибіркової складової робочих навчальних планів; прозорість критеріїв оцінювання знань.

Водночас студент має право на захист своїх прав у найширшому розумінні цього слова.

5. Наступна тенденція – це підвищення частки поточного оцінювання у загальному, підсумковому оцінюванні.

Так, наприклад, у багатьох вищих навчальних закладах Канади при 100-бальній системі оцінювання максимальна кількість балів, яку студент може набрати на іспиті, складає 45. Отже, більше половини балів студент має "заробити" у процесі поточної роботи.

6. Ще одна тенденція – це застосування *різноманітних шкал оцінювання*, які мають велику кількість діапазонів, а отже, різновидів оцінок. У більшості англomовних країн застосовуються 100-бальні системи, наприклад, у США, або

100-відсоткові, як у Великобританії, що мають багато варіацій. У багатьох випадках для оцінки знань використовується додаткова градація, наприклад, 91–100 балів – оцінка "А", 80–90 балів – оцінка "В" і т. д. У франкомовних країнах для оцінювання знань студентів широко використовується 20-бальна шкала. У Канаді застосовується 12-бальна шкала, тобто у традиційній чотирибальній шкалі (2, 3, 4, 5) кожна оцінка має додатково ще три значення оцінок, наприклад, 5-; 5; 5+ і т. д.

7. Сутність наступної тенденції у розвитку системи оцінювання знань полягає ось у чому. Незважаючи на специфіку викладання окремих дисциплін у різних навчальних закладах, відмінності у програмах, методичному забезпеченні тощо, системи оцінювання, що діють у зарубіжних ВНЗ, як правило, передбачають можливість перезарахувати предмети у разі переходу з одного закладу до іншого (на чому вже наголошувалося раніше).

8. Восьма тенденція за порядком, але чи не найперша за змістовими характеристиками, пов'язана зі зменшенням кількості дисциплін, які є об'єктами оцінювання, і одночасно із збільшенням по них кредитів та трудомісткості опанування знань (цей бік проблеми ми вже розглядали).

Говорячи про зарубіжний досвід оцінювання знань, хотілося б поділитися і досвідом власним. Так, дворічна практика застосування в КНЕУ нової системи оцінювання знань студентів переконливо довела, що підсумкова оцінка з дисципліни повинна формуватися з двох складових – за результати поточної діяльності та за результати діагностики знань у формі іспиту, адже обидві складові загальної підсумкової оцінки за нашої системи мають самостійне значення, а для цього програмний матеріал розмежовується за змістом й у часі.

Завданням поточного контролю, за нашої системи оцінювання, є: перевірка розуміння та запам'ятовування певного матеріалу, вироблених навичок проведення розрахункових робіт, умінь самостійно опрацьовувати тексти, здатності осмислити зміст теми, умінь публічно чи письмово представити певний матеріал, а завданням іспиту є перевірка розуміння студентом програмного матеріалу в цілому, логіки та взаємозв'язків між окремими розділами, здатність творчого використання накопичених знань, уміння сформулювати своє відношення до певної проблеми.

Це означає, що на поточний контроль слід виносити завдання, які неможливо або недоцільно перевіряти на іспиті (уміння та навички проводити розрахунки, користуватися комп'ютером, виконувати практичні завдання індивідуально чи у складі малої групи тощо).

Натомість екзаменаційні завдання повинні мати узагальнюючий характер та дозволяти оцінювати рівень творчого, цілісного бачення курсу, уміння синтезувати отримані знання, використовувати їх для аналізу ситуацій та формулювання свого відношення до тих чи тих проблем.

Отже, на наше глибоке переконання, підсумкове оцінювання має проводитися у формі іспиту. Для економічних спеціальностей це повинно бути аксіомою. Адже лише при підсумковому оцінюванні знань у формі іспиту маємо можливість перевірити усвідомлення глибинних засад щодо структури, змісту, логіки курсу, розуміння програмного матеріалу як системи знань та взаємозв'язків між змістовими модулями, уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми навчальної дисципліни тощо.

З огляду на зазначене викликає сумніви правомірність пропозицій деяких наших колег щодо відмови від іспитів та заміни їх системою поточного модульного контролю.

У контексті входження до Болонського процесу маємо визначитися також із доцільністю збереження низки усталених складових організації навчального процесу та внести зміни, що корелюють із загальноєвропейською практикою. Так, існує необхідність унесення змін і доповнень до Порядку лі-

квідації академзаборгованості. Зазначу, що студенти західноєвропейських ВНЗ, як правило, мають право ліквідувати академзаборгованість до наступної сесії та продовжити термін навчання.

Потребує критичної оцінки діючий порядок державної атестації на IV курсі. Якщо студент виконував упродовж чотирьох років вимоги державного стандарту, то яка потреба в додатковому контролі з боку ДЕК? Чи не доцільніше передбачити державний іспит при вступі до магістратури?

Набуття конкурентних переваг, прирощення якості освіти неможливе без активізації навчального процесу. Слід зазначити, що вища школа України ще не повністю позбулася шкільних форм організації навчання.

У зв'язку з перебудовчими процесами в країні, зміною навчальних планів певний час ми мали проблеми з навчально-методичним забезпеченням. Бракувало сучасних підручників, посібників, навчальних видань для самостійного вивчення програмного матеріалу. У цей період (далеко не кращий у нашій історії) склалася своєрідна педагогічна "майстерність", коли викладач змушений був диктувати зміст основних положень теми, а студент занотовувати. Нині ситуація з навчально-методичним забезпеченням суттєво змінилася на краще. З абсолютної більшості дисциплін навчального плану ми маємо добротні сучасні підручники, посібники, підготовлені нашими викладачами.

Але тут виникла чергова проблема. Викладачі вже звикли до тієї, м'яко кажучи, своєрідної методики викладання. Одні вже "виросли" на цій методиці й іншої не знають або не хочуть знати, деякі викладачі усвідомлюють всю порочність викладання під диктовку, але від нього не відмовляються, воно їх влаштовує. Немало й таких викладачів, яким бракує досвіду, професійних навичок, знань із сучасних методик і технологій викладання економічних дисциплін.

Проте при зростаючих потоках сучасної наукової інформації репродуктивне засвоєння студентом необхідного обсягу знань стає вже неможливим. Для розв'язання цієї проблеми викладачу необхідно широко застосовувати весь арсенал існуючих сучасних технологій та інтерактивних методів навчання, а з метою розширення діапазону освітніх послуг варто активізувати роботу з розробки і застосування дистанційних програм підготовки фахівців.

Звернімо увагу і на таку суттєву обставину, яка є однією з умов входження України в Болонський процес. Йдеться про започаткування нового етапу у формуванні сучасних відносин між викладачем і студентом, а саме – забезпечення прозорості навчального процесу в найширшому розумінні цього слова, без чого будь-які реформи втратять свій сенс.

Ця прозорість досягається, перш за все, максимальною інформованістю студента. Доцільно видати довідники для студентів, забезпечити інформацією про Болонську конвенцію всіх учасників навчального процесу.

Вважаємо, що студенти наших університетів вже на початку семестру повинні знати, що вони мають опанувати, що від них вимагається, якими будуть критерії оцінювання їх знань, скільки балів і за що вони можуть отримати під час поточних та підсумкових контрольних заходів. Для цього на відповідних сайтах університетів слід розмістити методичні матеріали з кожної дисципліни навчального плану. Складовими в цих матеріалах повинні бути: перелік питань, що охоплюють зміст робочої програми дисципліни; приклади типових завдань, що виносяться на іспит; порядок поточного і підсумкового оцінювання знань з дисципліни; особливості поточного контролю знань студентів заочної форми навчання; зразок екзаменаційного білета; список рекомендованої літератури.

Отже, вирішуючи питання максимальної інформованості студентів, маємо довести до кожного з них або довідник, або розмістити на вузівських сайтах комплект нормативно-методичних матеріалів, складовою яких мають бути посеместрові робочі навчальні плани, сутність системи залікових кредитів, порядок формування індивідуальних навчальних планів тощо.

Знову звертаючись до власного досвіду, зазначу, що в КНЕУ у цьому напрямі розроблено посеместрові робочі навчальні плани, зрозумілі за структурою та змістом кожному студентові; видано довідник студента з інформацією про основні засади організації навчального процесу, поточне і підсумкове оцінювання знань, порядок нарахування стипендій, ліквідацію академзаборгованостей, наукову діяльність студентів, соціальний захист тощо; постійно оновлюються сайти, на яких розміщується для студентів якомога більше інформації щодо організації навчального процесу, формування варіативної частини навчальних планів тощо.

Загалом підготовча робота до приєднання до європейського освітнього простору має здійснюватися за спеціально розробленим планом. Маємо усвідомити, що акцентувати необхідно не на експерименти, а на плідну щоденну роботу, що спрямована на гармонізацію власної освіти.

Не можу не зазначити, що сьогодні, незважаючи на те, що більшість європейських країн приєдналися до Болонської конвенції, серед наукової і освітньої громадськості не вщухає бурхлива суперечка щодо наслідків цієї події. Дехто повністю заперечує необхідність інтеграції європейських освітніх систем, дехто вважає, що лише завдяки Болонському процесу розв'яжуться всі проблеми, що існують у сучасній освіті. Але істина, я думаю, деє посередині.

Не приєднуватися до Болонського процесу – величезна помилка. Тим більше, що варто усвідомити, – основою загальноєвропейської освітньої реформи є встановлення міжнародних стандартів для дипломів, відсутність яких рано чи пізно стане серйозною перешкодою для випускників українських ВНЗ на дедалі більше інтернаціоналізованому ринку праці. Але й великою помилкою було б некритичне ставлення до окремих його положень, поспіх у процесі впровадження тих чи тих новацій без створення необхідних передумов.

Болонському процесу не притаманні ознаки автономії чи надбудови. Власне, цією важливою для освіти діяльністю мали б опікуватися постійно і прийняти за вихідну засаду таке: те, що отримало назву Болонський процес, те, що характеризує його зміст, має бути не уніфікацією європейської освіти, а її гармонізацією.

Болонський процес міг би мати іншу назву та форми реалізації, але для нас це повинно означати лише одне: маємо набути нових конкурентних переваг завдяки цьому процесу, досягти нового рівня конкурентоспроможності наших випускників і одночасно гармонізувати нашу освіту, зробити так, щоб ми були зрозумілі Європі, а Європа була зрозуміла нам. Ті ж елементи уніфікації, які є в документах Болонського процесу, маємо так вписати в практику освітньої діяльності, щоб не зашкодити вітчизняній освіті, зберегти елементи власних конкурентних переваг та приростити їх кращими надбаннями світової практики.

На завершення хочу наголосити на такому – спільними зусиллями ми маємо зробити все можливе, щоб прискорити входження до європейського освітнього простору, зберігши всі надбання вітчизняної освіти та збагативши їх кращими зразками європейського досвіду. При цьому слід урахувати всі слушні пропозиції членів президії науково-методичної комісії щодо вдосконалення організації навчального процесу з тим, щоб зробити наступний крок до інтеграції економічної освіти у світовий освітянський простір, не втративши при цьому жодного здобутку, жодного надбання вітчизняної освітньої діяльності. Це принципове положення, від якого ми не повинні відходити за будь-яких експериментів.